

Havsörn i Västernorrland

Länsstyrelsen Västernorrland Avdelningen för Miljö och Natur

Havsörn i Västernorrland

Peter Nilsson
Frans Olofsson

LÄNSSTYRELSEN VÄSTERNORRLAND
Avdelningen för Miljö och Natur
Telefon växel: 0611-34 90 00
Internet: www.y.lst.se

ISSN 1403-624X
Text: Peter Nilsson och Frans Olofsson
Foto framsida: Pekka Bader

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Summary	5
Havsörnens biologi.....	6
Havsörnens utbredning och status	6
Havsörnens historik i Västernorrland.....	6
Flyttning och övervintring.....	7
Hot.....	7
Skyddsarbetet	8
Genomförande	9
Resultat.....	9
Häckningsresultat 2009	10
Slutsats och diskussion.....	10
Litteraturhänvisning	11

Sammanfattning

Inventering och övervakning av länets havsörnspopulation är en del av den regionala miljöövervakningen inom programområdet *Kust och hav, delprogram: Havsörn (Y23)* (Olofsson 2009). Delprogrammet kompletterar övrig övervakning som både är av biologisk och kemisk karaktär och är ett led i att följa upp både de nationella och de regionala miljömålen *Hav i balans och levande kust och skärgård*, *Giftfri miljö* och *Ett rikt växt- och djurliv*. Havsörnen är som långlivad toppkonsument starkt exponerad för kemiska föroreningar och således en god indikator på hur miljön mår. Vuxna och könsmogna havsörnar är i huvudsak stationära under året och därmed representativa för regional miljöbelastning. Genom att dokumentera reproduktionsförmåga och populationsutveckling över tiden hos havsörnsbeståndet kan man bl.a. studera effekter av miljögifter.

Med hjälp av helikopter inventerades länets kust efter havsörnshäckningar under våren 2007 och 2008. Inventeringen genomfördes i samarbete med de två lokala ornitologiska föreningarna (Ångermanlands och Medelpads ornitologiska föreningar) och resulterade i fyra aktiva boplatser varav tre okända sedan tidigare. Vid senare efterforskningar under 2008 hittades ytterligare ett nytt okänt bo där häckning kunde konstateras. I övrigt hittades flertalet nya fiskgusebon vilka gärna övertas av havsörn då arten koloniserar nya områden.

Att inventera med hjälp av helikopter är en mycket effektiv och mot örnarna skonsam inventeringsmetod. Visserligen finns svårigheter att hitta boplatser, inte minst i områden med likåldrig och tät skog men bedömningen är att motsvarande arbete på marken eller till sjöss är mycket mindre tidseffektivt.

Summary

The inventory and the monitoring program of the white-tailed eagle is a part of the regional monitoring program, *Shoreline and sea, sub program: White-tailed eagle (Y23)* (Olofsson 2009). The programme is a complement to other monitoring programs investigating both biological and chemical parameters of the sea. The results are also used when updating and evaluating the national and regional environmental objectives: *A balanced Marine Environment*, *Flourishing Coastal Areas and Archipelagos*, *A Non-Toxic Environment* and *A Rich Diversity of Plants and Animal Life*. The white-tailed eagle is a long-lived species and as a top predator it is highly susceptible to persistent toxins. Together with the fact that adults of the white-tailed eagle are sedentary and stay in the area year round makes it an excellent indicator of the sea in the region.

The forested area close to the shore line was investigated with the use of helicopter and in cooperation with the two local ornithological organisations. The inventory found four active nests, three formerly unknown. Outside the inventory another nest were also found 2008, which makes a total of five known nests in the county. The inventory also discovered a number of osprey nests, which are often overtaken by the white-tailed eagle, especially when new territory is colonized.

The use of helicopter as an inventory method of finding eagle nests have shown to be an effective and unharmed technique to the birds. Although there are some difficulties with the method, especially in finding nests in dense forests, the time efficiency is much higher compared to traditional methods. The monitoring programme will also analyse toxins in dead eggs when found and these results will be combined and related to the observed reproduction rate.

Havsörnens biologi

Som norra Europas största rovfågel är havsörnen med sina dryga två meter mellan vingpetsarna en imponerande syn. Den ger ett klumpigt intryck med sina tunga vingslag medan den i kretsflykt visar på en fulländad teknik och överraskande vighet.

Havsörnen häckar i regel första gången vid 6 års ålder och bildar då ett livslångt parförhållande med sin partner. Reviren är mer eller mindre homogena och ärvs mellan generationerna eller tas över av nya par. På så sätt nyttjas samma område under mycket långa tidsperioder. Revirets storlek är beroende av bytestillgången och varierar därför stort inom Sverige. Som minsta avstånd mellan samtidigt häckande par har man uppmätt 1 km mellan bona vilket dock får tillskrivas de optimala förhållanden som råder i området. Vanligen är avståndet betydligt större. Boet som är stort och byggs dessutom på för varje år kräver träd med stark krona och är i regel äldre tallar. Kontroller av medelålder av botallar har visat att vid den svenska Ostkusten hade träden en genomsnittsålder på 160 år och för havsörnsreviren i Lappland översteg åldern 350 år på de kontrollerade botallarna (Helander 2009).

Havsörnen kan bli mycket gammal och arten har en medellivslängd på ca 16 år men den äldsta svenska havsörnen var över 28 år när den observerades i fält. Havsörnen är allra högst upp i näringskedjan och den äter främst fisk och fåglar men även as.

Havsörnens utbredning och status

För 200 år sedan fanns havsörnen ojämnt fördelad över hela Sverige. Skälet till ojämnheten i utbredningen är att arten är starkt knuten till vatten där förekomsten var tätare vid kusterna och de stora insjöarna. Fram till idag har arten varit nära utrotning två gånger. Den första gången var i början på 1900-talet då årtionden av intensiv förföljelse hade gjort att endast ett fåtal par fanns kvar i landet. Räddningen kom när arten blev helt fridlyst 1924 och antalet fördubblades till ca 100 par innan nästa bakslag kom i början på 1950-talet. Arten drabbades då hårt av miljögifter som t.ex. DDT och PCB och resulterade i att fortplantningsförmågan sjönk helt eller delvis. Det skulle dröja ca 30 år innan en återhämtning åter kunde skönjas. Processen påskyndades då man i början av 1970-talet startade en omfattande utfodring av havsörn över hela Sverige. På så sätt fick arten kontinuerlig tillgång till giftfri föda. Inte minst var utfodringen en viktig faktor för överlevnaden för de unga örnarna som annars har en hög dödlighet de första åren.

Idag finns det minst 550 revirhållande par i Sverige och dessa är fördelade på tre s.k. delbestånd. Svenska Lappland ca 18 %, Syd- och mellansvenska sötvatten 18 % samt kusten som hyser ca 64 % av de revirhållande paren.

Havsörnens historik i Västernorrland

Med största sannolikhet skiljer sig inte havsörnens historia i Västernorrland från övriga Sverige. Från länet finns dock få eller för att säga inga uppgifter om historiska häckningar. Havsörnen nämns som förekommande under vår och höst under perioden 1885-1897 samt att ett exemplar skall ha skjutits på Brämön några år tidigare (Gylling 1898). Möjligen är det på grund av länets topografi och skogsstruktur som det finns få uppgifter om artens historiska förekomst i Västernorrland. Det skulle dröja ända till 1991 innan den första häckningen kunde konstateras och dokumenteras i länet. Inom

Sundsvalls kommun fann man då ett häckade havsörnspar och observationer gjordes som pekade på att paret sannolikt fanns där redan året innan. Platsen var inte helt oväntad, fri från mänsklig störning, tillgång till grov äldre tallskog samt en flikig kust med goda möjligheter till födosök.

Örnarna försvann från platsen redan samma år som de upptäckts, sannolikt som en följd av mänsklig störning. Det skulle dröja ända till 1999 innan ett par åter var tillbaka i samma bo. Paret lyckades med häckningen två år i rad men hösten 2000 hotades området av avverkning och en väg drogs även fram inom området. Efter samråd med markägaren kunde avverkning av området stoppas. Dock lämnade örnarna boplatsen för att etablera sig i ett nytt bo på behörigt avstånd från den nydragna vägen. Sedan 2001 har de med ett undantag häckat framgångsrikt i detta bo.

Genom artens återkolonisering och den ökande ornitologiska aktiviteten i länet fann man i Örnsköldsviks kommun ytterligare ett bebott bo 2004. Paret genomförde då en lyckad häckning för att misslyckas året därpå. Boet övergavs därefter och har sedan dess inte använts. Möjligen var det skogsbruksåtgärder i området som var orsaken till misslyckandet.

Flyttning och övervintring

Genom ringmärkning där i stort sett samtliga havsörnsungar i Sverige ringmärkts sedan 1976 har man en mycket bra bild av havsörnens flyttning och övervintring. De flesta unga örnar stryker omkring eller flyttar till södra Sverige under främst oktober – november. Vissa flyttar så långt söderut som till Mellaneuropa. De gamla fåglarna är i regel kvar i reviret året om med undantag för de lappländska som även de drar sig söderut. Återflytten norrut sker främst under mars – april.

Hot

Havsörnens historia har visat att den utsatts för en rad olika hotfaktorer som har haft stor effekt på beståndet såväl nationellt som regionalt. Hoten har varierat i tid men det som är gemensamt är att majoriteten är direkt eller indirekt orsakad av människan. Den tidigare så omfattande förföljelsen är idag mer eller mindre borta men än idag påträffas skjutna fåglar regelbundet varför det på lokal nivå kan få konsekvenser. Andra hot som kan få konsekvenser lokalt är kollision med luftburna ledningar, vindkraftverk, bil, tåg. Det sistnämnda har ökat de senaste åren. De miljögifter som tidigare påverkade havsörnens reproduktion så negativt är nu nere i nivåer strax under för vad som anses vara negativt för arten. Undersökningar från 2006 har dock visat att det är tydliga skillnader i reproduktionen för östersjöns olika regioner. För hela Östersjöns kuststräcka kunde man 2006 se att den genomsnittliga kullstorleken var 1,59 ungar per kull. Detta kan jämföras med de referensnivåer man har från tiden före 1950 då kullstorleken låg på 1,84 ungar per kull. För länets del har vi endast ett revirhållande par som medger några jämförelser med övriga Östersjöregioner. Det är det första paret som upptäcktes i Sundsvalls kommun och som nu har häckat i nio år. Där är den genomsnittliga kullstorleken 1,67 ungar per kull mellan åren 1999-2008. Det som markant skiljer östersjöns regioner från varandra och drar ner siffrorna är Södra Bottenhavet. Studier har visat att det är fyra gånger så vanligt med döda ägg i bon med ungar från Södra Bottenhavet, jämfört med bon i övriga Bottniska viken och Egentliga Östersjön, se tabell 1.

Tabell 1. Visar i procent andelen lyckade häckningar som även innehöll döda ägg, uppdelat längs Östersjökusten (Helander 2007).

Bon med ungar som även innehöll döda ägg	
Södra Bottenhavet	15,8 %
Övriga Bottniska viken	3,9 %
Egentliga Östersjön	2,5 %

Skyddsarbetet

Havsörnen fridlystes i Sverige 1924 och fredningen omfattar också artens ägg och bon. Det är även förbjudet enligt artskyddsförordningen att avsiktligt störa fåglarna, skada eller förstöra djurens fortplantningsområden och viloplatser. Att notera är även att havsörnar som förolyckas, dödas eller påträffas döda ska rapporteras till Polisen för omhändertagande.

Såväl internationellt som nationellt klassificeras havsörnen till kategorin Missgynnad (NT) enligt IUCN:s kriterier. Arten är upptagen i Fågeldirektivets Bilaga 1, CITES Bilaga 1, Bonnkonventionens Bilaga 1 och 2 samt Bernkonventionens Bilaga 2.

Inom arbetet med Åtgärdsprogram för hotade arter (ÅGP) har nyligen ett åtgärdsprogram för havsörn (Helander 2009) upprättats. Åtgärdsprogrammet sträcker sig under åren 2009-2013 och ska resultera i att säkra artens överlevnad under lång sikt. Detta arbete samordnas med den nationella och regionala miljöövervakningen för att på ett så effektivt sätt lyckas med skydds- och åtgärdsarbetet.

Figur 1. Nyligen ringmärkt havsörn. Foto: Peter Nilsson

Genomförande

Flera försök inom Projekt Havsörn i Sverige har visat att helikopter är ett väl fungerande hjälpmedel vid inventering av havsörn. Med samma intentioner beslöt sig därför Ångermanlands och Medelpads ornitologiska föreningar tillsammans med Länsstyrelsen i Västernorrland för att inventera länet med hjälp av helikopter. Målet var att 2007 söka av den norra halvan av länets kust och året därpå inventera resterande del mot söder.

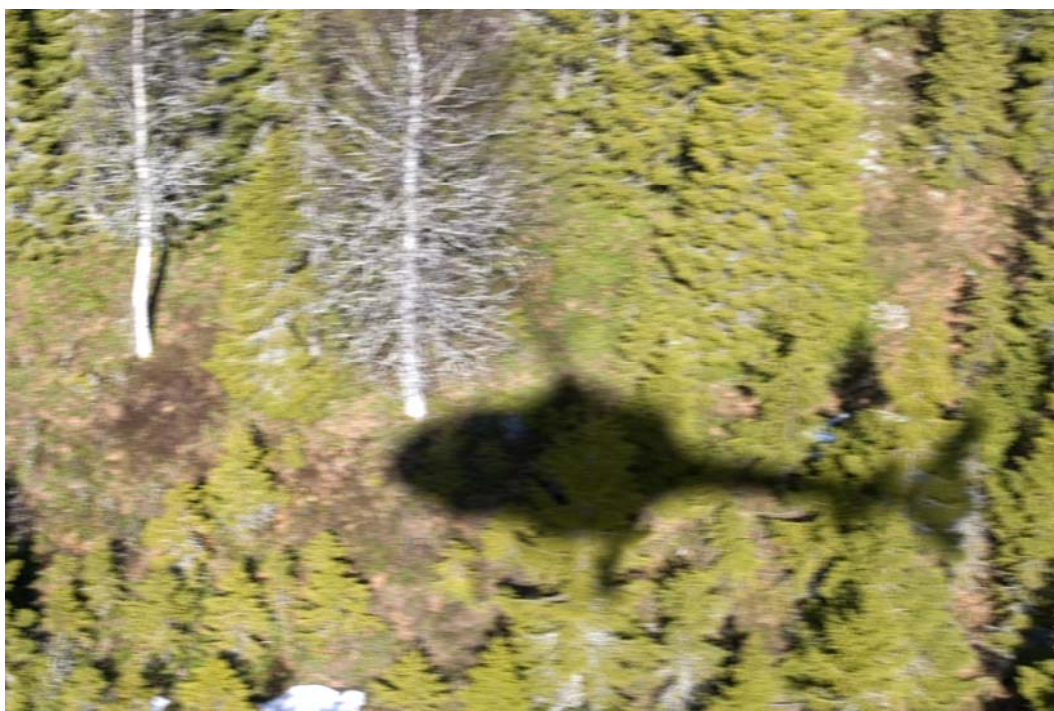
I ett första skede togs kontakt med företag som hade erfarenhet från liknande uppdrag och valet föll på Lapplandsflyg i den norra delen och Jämtlandsflyg för den södra delen. Nästa steg var att planera in flygrutter med utgångspunkt från följande faktorer:

- tidigare observationer av könsmogna havsörnar under häckningstid (mars-augusti)
- kända fiskgjusebon
- lämplig biotop med äldre bestånd av tall

Efter kontakt med bland annat Björn Helander, ansvarig för Projekt Havsörn i Sverige, som har stor erfarenhet från liknande arbeten i södra Sverige och Lappland, planerades inventeringen att ske i månadskiftet april-maj. Ungarna skulle då vara kläckta men så pass små att föräldrarna skulle vara i boet eller i dess närhet. En annan fördel var att lövträden ännu inte skulle ha fått sina löv vilket skulle innebära bättre sikt.

Inventering genomfördes den 9 maj 2007 och den 29 april 2008. Medverkade gjorde Björn Gustafsson (Ångermanlands ornitologiska förening), Peter Nilsson (Medelpads ornitologiska förening), Pekka Bader och Frans Olofsson (Länsstyrelsen i Västernorrland).

I grova drag inventerades det yttersta kustbandet från norra länsgränsen ner till södra länsgränsen med en brytpunkt vid Ångermanälvens utlopp. Vädret var vid båda tillfällena klart med god sikt. Inventeringen innebar flygning på låg höjd (20-50 m över trädhöjd) i låg fart. Hela tiden spanades det efter boformationer i trädtopparna och efter fåglar i luften. Som häckning betraktades bon med adult (vuxen) havsörn liggande (ruvande) i boet alternativt observerade ägg eller ungar. Fåglarna åldersbestämdes och i de fall fåglarna reste på sig eftersöktes eventuellt döda ägg. Helikoptern uppehöll sig i funna bons omedelbara närhet i ungefär 0,5-1 minut, därefter avlägsnade vi oss omedelbart från boets område. Bona fotograferades även i den mån det var möjligt.

Figur 2. Inventeringsmetodiken innebär flygning på låg höjd varvid terrängen noggrant kan inventeras på boformationer. Foto: Frans Olofsson

Resultat

Fyra aktiva boplatser påträffades i länet där tre utgjordes av tidigare okända par på öar som bedömts som lämpliga biotoper. I efterhand återfanns ytterligare ett bo där häckning kunde konstateras. Totalt finns i nuläget kännedom om åtta boplatser av havsörn varav fem anses som aktiva i länet. Boplatserna ligger jämt utspridda längs länets kust. Förutom havsörnshäckningarna påträffades även totalt sex fiskgjusehäckningar samt sex obebodda fiskgjusebon.

I ett område inom Kramfors kommun där det fanns mycket starka misstankar om ett havsörnspar återfanns även ett bo som kan ha använts av såväl fiskgjuse som havsörn. Boet såg ut som det hade använts men inga ägg eller fåglar kunde observeras vid det besökta tillfället.

Häckningsresultat 2009

Under 2009 besöktes samtliga kända bon för ringmärkning av ungar och reproduktionskontroll, tabell 2.

Tabell 2. Antal ungar och övrig information från 2009 års bokkontroll, bona presenteras från norr till söder.

Bo nr	Kommun	Resultat
1	Örnsköldsvik	Boet nedrasat pga. för klen träd
2	Örnsköldsvik	1 unge
3	Örnsköldsvik	Tomt bo men ett gammalt par sågs ca 1km från boet
4	Kramfors/Härnösand	1 unge
5	Sundsvall	2 ungar

Ungar per/kull = 1,33

Slutsats och diskussion

Att inventera havsörn med helikopter är en effektiv och mot örnarna skonsam inventeringsmetod. Metoden har vissa brister då det i tät och likåldrig skog finns risk att missa bon. Bedömning är ändå att motsvarande resultat skulle ha tagit många år att uppnå med konventionella inventeringsmetoder.

Kännedom om fiskgjusebon är till stor nytta då havsörnar gärna tar över och häckar i gamla fiskgjusebon då de etablerar sig i nya områden. Man vet också att fiskgjusen inte gärna häckar i närheten av havsörn då den senare ofta parasiterar på gjusarna genom att ta deras byten.

Havsörnen är en långlivad toppkonsument och starkt exponerad för miljögifter. Det är glädjande att havsörnen återvänt som häckande fågel till länets kust. Genom att detta regionala övervakningsprogram nu påbörjats kommer populationsutvecklingen och reproduktionsförmågan hos havsörnsbeståndet i Västernorrland nu följas över tiden och ge ytterligare kunskap om kustens status och belastning.

Vetskap om havsörnens boplatser kan även användas för att skydda dem mot potentiella hot kopplade till mänsklig aktivitet.

Litteraturhänvisning

Gärdenfors, U., 2005. Rödlistade arter i Sverige 2005. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Gylling, O., 1898. Iakttagelser om lokalfaunan i Vesternorrlands län 1885-1897.

Helander, B., 2006. ArtDatabankens artfaktablad: *Haliaeetus albicilla* – havsörn.

Helander, B., 2007. Havsörn i miljöövervakningens tjänst. Havet 2007, sid 90-92.

Helander, B., 2009. Åtgärdsprogram för havsörn 2009-2013. Naturvårdsverket, rapport 5938.

Helander, B. & Gerdehag, P. 1988, Havsörn. Bonniers Stockholm.

Olofsson, F., 2009. Länsprogram för den regionala miljöövervakningen 2009-2014 i Västernorrlands län. Länsstyrelsen Västernorrland. Rapport 2009:14.

Figur 3. Fiskgjusars bon tas gärna över av havsörn och därför är kunskap om var dessa finns av stor hjälp för framtiden. Foto: Frans Olofsson.

Länsstyrelsen Västernorrland Avdelningen för Miljö och Natur

Havsörn i Västernorrland

Peter Nilsson

Frans Olofsson

ISSN 1403-624X